

EESTI KONKURENTSIVÕIME VÄLJAKUTSETEST

Riigikogu majanduskomisjoni eestvõttel kutsuti 2023. aasta lõpus kokku ekspertkogu, kellel paluti analüüsida Eesti majanduse konkurentsivõimet ja tulevikuväljavaadet ning pakkuda ideid selle parandamiseks. Ekspertkogusse kuulusid nelja asutuse esindajad – Arenguseire Keskusest Uku Varblane, Eesti Pangast Ülo Kaasik, Tallinna Tehnikaülikoolist Kadri Männasoo ja Tartu Ülikoolist Priit Vahter. Võimaluste piires kaasati töögrupi tegevusse ka teisi eksperte ja ettevõtjaid. Napist ajaraamist tulenevalt lepidi kokku, et ekspertgrupp ei sea eesmärgiks kõikehõlmava analüüsi koostamist, vaid pigem antakse olukorrale hinnang kas juba valminud või veel töös olevatele uurimustele tuginedes. Ekspertkogu töö esialgsed kokkuvõtet tutvustatakse Riigikogus 16. mail, lõplik raport valmib plaanide kohaselt juunis.

Eesti majanduse pikaajaline konkurentsivõime on võtmetähtsusega, et tõsta inimeste elatustaset ja jõuda järele jõukamatele riikidele. Ka Eesti pikaajalises strateegias „Eesti 2035“ on üheks keskseks sihiks tugev, uuendusmeelne ja vastutustundlik majandus. Konkurentsivõime küsimus on seda teravam, et mitmed viimastel aastakümnetel edu toonud tegurid, nagu odav tööjõud ja energia, ligipääs soodsale Vene-Valgevene toorainele, on ammendunud. Lisaks on viimastel aastatel majanduskeskkonnas toimunud mitmed ebasoodsad ja ettearvamatust suurendanud sündmused. 2020. aastal alanud koroonakriis ja sellele järgnenud üleilmsed tarneprobleemid sundisid paljusid riike ja ettevõtteid oma majanduspoliitikat üle vaatama. Venemaa täiemahuline agressioonisõda Ukrainas ning süvenev geopoliitiline polariseerumine on muutnud ka arenenud riikide majanduspoliitika märgatavalt interventsionistlikumaks ehk riigid on üha enam hakanud sekkuma majandusellu – selline poliitika soosib aga suurriike. Venemaa agressiooniga seotud energiahindade hüpe ja sellele järgnenud kiire üldine hinnatõus sundisid omakorda keskpanku kiiresti rahapoliitikat karmistama ja intresse tõstma. Ettevaates lisab täiendavaid väljakutseid kliimariskide ohjamiseks rakendatav rohepööre ehk nn süsinikuneutraalsele majandusele üleminek.

Eestit kui väikese ja avatud majandusega riiki on need sündmused palju mõjutanud. Seekordse majanduslanguse eripäraks ongi mitmete ebasoodsate tegurite kuhjumine. Kui pärast koroonakriisi suutis majandus väga kiiresti taastuda ja teatud sektorid (nt kinnisvara) hakkasid isegi üle kuumenema, siis peale Venemaa agressiooni algust on Eesti majandus olnud pidevas languses. Alles nüüd, kaks aastat hiljem, ilmutab majandus esimesi märke languse peatumisest. Energiahindade ja toorme kallinemine koos tööjõukulude kasvuga on muutnud tootmise Eesti ettevõtetes võrreldes konkurentidega tihti kallimaks. See ei oleks probleem, kui samal ajal tõuseks ka tootlikkus. Paraku on see kahanenud nõudluse tõttu viimastel aastatel teinud pigem vähikäiku. Viimast on võimendanud meie peamiste kaubanduspartnerite märksa nõrgem seis Euroopa keskmisega võrreldes. Samuti vajavad asendamist katkenud tarneahelad ja kaotatud turud Venemaal ja Valgevenes.

Viimastel aastatel tehtud uuringutest Eesti majanduse kohta ilmneb, et kõige rohkem on põhjust muret tunda töötleva tööstuse konkurentsivõime pärast. Seal valitsev tootmisvõimsuste alarakendatus annab küll lootust, et turgude taastumisel või uute leidmisel on võimalik tootmismahte ja ka tootlikkust kasvatada ilma suuremate investeeringuteta. Teisalt on üleval küsimus, kui konkurentsivõimelised Eesti ettevõtted veel on, kui turud taastuvad.

Eesti riigil ja majandusel on endiselt palju tugevaid külgi ja konkurentsieeliseid, mida tuleks hoida ja kindlustada. Eestis on haritud ja nutikad inimesed, tugev õigusraamistik ja tõhus äriseadustik, samuti paindlik tööturg. Me oleme juba maailmas kuulsad oma digiriigi ja IKT-sektori poolest. Teisalt koorub erinevaid konkurentsivõime edetabeleid ja nendes toodud tegureid Eesti ettevõtjate ja ekspertide hinnangutega võrreldes välja

mitmeid kitsaskohti, millele tähelepanu pöörates võiks Eesti ettevõtete ja majanduse konkurentsivõimet parandada. Mitmed neist teguritest on juba varasemates uuringutes ja analüüsidest kajastamist leidnud. Paraku ei ole senised jõupingutused probleeme leevendanud ja mõnedki neist on ajas pigem süvenenud.

- Ekspertgrupp analüüsis lähemalt järgmisi kitsaskohti:
- Eestis on ettevõtetel keeruline leida kvalifitseeritud tööjõudu.
- Eesti ettevõtete digitaliseerituse ja automatiseerituse tase ning majanduse ressursitootlikkus on madal.
- Liigne bürokraatia ja vähene selgus valitsuse prioriteetide ja poliitikate osas
- Kapitali hind on Eesti ettevõtete jaoks kõrgem kui enamikus teistes ELi riikides.
- Rohepöörde läbiviimisega võib kaasneda täiendav kulude kasv.

EESTIS ON ETTEVÕTETEL KEERULINE LEIDA KVALIFITSEERITUD TÖÖJÕUDU

Kvalifitseeritud tööjõu nappust nimetatakse tihti peamiseks põhjuseks, miks ettevõtted ei investeeri tehnoloogiaarendusse või ei laienda tootmist. Eesti rahva vananemistendentsi ja madalat sündimust arvestades muutub see probleem lähikümne aastal üksnes teravamaks. Seetõttu võiks ekspertgrupi hinnangul selgemalt määratleda, millisel viisil soovitakse seda probleemi lahendada. Laias laastus on selleks kolm teed, mida annab ka omavahel kombineerida: a) olemasoleva tööjõu parem rakendamine tööturul, b) olemasoleva tööjõu tootlikkuse tõstmine, c) välistööjõu kaasamine.

Olemasoleva tööjõu parem rakendamine võib tähendada erinevaid meetmeid inimeste suuremaks kaasamiseks tööturul (nt pensioniea tõstmine või vanemapuhkuse lühendamine suurendaks tööjõu pakkumist). Lisaks tuli analüüsist välja, et Eestis on lõhe oskuste ja tegeliku töö vahel teiste riikidega võrreldes küllaltki suur, mistõttu võib selles peituda võimalusi töötajate paremaks rakendamiseks. Ka tööjõu voolavus on Eestis Euroopa riikidega võrreldes suurem – ühel töökohal püsitakse keskmiselt kaks aastat vähem kui Euroopas. See võib tähendada, et töökogemusest tulenev kasu töötaja tootlikkuse tõstmisel on Eestis väiksem ja seetõttu võiks kaasa aidata töötajate enesearengu soodustamisele töökohal.

Mis puutub kvalifitseeritud tööjõudu tööstuses, siis on kõige sagedamini välja toodud inseneride puudust. Seetõttu oleks vaja suurendada eelkõige inseneride väljaõpet, püüda seda rohkem integreerida IKT erialadega ja toetada rakendumist tööstuses. Kaaluda võiks ka kõrghariduse muutmist osaliselt tasuliseks, et seeläbi soodustada teadlikumaid karjääri- ja õpinguvalikuid. Kutseharidus vajaks õppe suuremat rakenduslikkust, mida võiks pakkuda tihedam koostöö ettevõtte ja kutsekoolide vahel. Rohkem tuleks leida võimalusi, kuidas kasutada tehisintellekti abi õpetamisel ja oskuste omandamisel, seda nii koolides kui ka ettevõtetes. Uuringud on näidanud, et tehisarupõhised lahendused saavad aidata vähem kogenumate ja madalama oskustasemega töötajaid teistele järele jõudmises.

Välistööjõu suurema kaasamise eelistamisel tuleks lähtuda eesmärgist, et lisanduv tööjõud suurendaks ettevõtete tootlikkust – st et välistööjõu oskused ja teadmised täiendaks kohalike töötajate teadmisi-oskusi, mitte ei asendaks neid. Nii näiteks soovib Tartu Ülikooli RITA-Ränne uuring (2021) punktisüsteemile toetuvat sisserände reguleerimist kolmandatest riikidest, mille kohaselt valitaks sisserändajaid nende oskuste (sh keeleoskus), haridustaseme, töökogemuse või teiste kriteeriumide alusel. Rände sihtrühmade seadmisel tuleks rohkem arvestada ka varasema kogemusega nende loimumisel Eesti ühiskonda ja sellega kaasnevate kuludega.

EESTI ETTEVÕTETE DIGITALISEERITUSE JA KA AUTOMATISEERITUSE TASE NING MAJANDUSE RESSURSI TOOTLIKUS ON MADAL

Eesti ettevõtete digitaliseerituse ja ka automatiseerituse tase on suhteliselt madal. Erinevad uuringud viitavad selgelt, et nende tõstmine aitaks oluliselt ettevõtete tootlikkust suurendada. Tehisaru rakendavad vaid vähesed ettevõtted. Küll aga viitavad ekspertkogu tehtud arvutused, et tehisaru rakendamine on seda kasutavate Eesti ettevõtete seas tootlikkust kasvatanud enam kui 7%. Seetõttu peaks tehisintellektis peituvate võimaluste ära kasutamisele pöörama senisest suuremat tähelepanu – nt võimaldama andmete paremat kogumist ja ära kasutamist.

Uuringud viitavad ka sellele, et digitaliseerimise ja automatiseerimise mõju oleks ettevõtetes suurem, kui samal ajal tegeletakse ka juhtimiskvaliteedi, organisatsioonilise innovatsiooni, andmeanalüüsi võimekuse ja ärimudeli täpsustamisega. Automatiseerimine on seda rakendanud Eesti ettevõtete seas suurendanud tootlikkust keskmiselt 22%, kuid kui sellega käisid kaasas ka organisatsioonilised uuendused, oli kasv 38%. Kohati on puudu jäänud ka ettevõtjate ambitsioonist ja võimekusest muutuste elluviimisel, mis nüüd, erinevate kriiside saabumisel, on jätnud nad keerulisse olukorda. Kui riik soovib ettevõtteid selles olukorras aidata, oleks efekt kindlasti suurem, kui kõiki neid muutusi vaadatakse koos.

LIIGNE BÜROKRAATIA JA VÄHENE SELGUS VALITSUSE PRIORITEETIDE JA POLIITIKATE OSAS

Ettevõtete etteheited bürokraatlike takistuste ja majanduspoliitika ebakindluse kohta on pidevalt kasvanud. Rohepöörde käigus kasvab regulatiivne koormus veelgi, sest planeerimine ja üleminekuprotsessi ohjamine vajab rohkem informatsiooni ja andmeid. Arvestades selle probleemi süsteemset iseloomu, oleks kasulik, kui tugevdataks vastutavate ametnike stiimuleid, et kiirendada ja lihtsustada riigiasutuste tööd ning vähendada aruandlust. Kokkuhoid saab tulla moraalselt aegunud infokohustuste kaotamisest, samuti andmekorje ja -töötamise automatiseerimisest. Vaja oleks suurendada ka kohalike omavalitsuste stiimuleid, et neil oleks suurem huvi soodustada kohaliku ettevõtluse arengut.

Majanduse kõikumist ja ettearvamatus on kohati suurendanud ka valitsuse sammud. Valitsus peaks pingutama selle nimel, et ELi struktuurivahendite kasutamine oleks ajas ühtlasem. Nii näiteks jääb silma, et praeguse perioodi tõukefondide kasutuselevõtt on selgelt aeglasem kui varasematel perioodidel. Tõukefondide raha ühtlasem kasutamine aitaks vähendada tellimuste suurt kõikumist. Samuti on majanduskeskkonna stabiilsust vähendanud valitsuse meetmed eelarvepositsiooni parandamisel. Seetõttu võiks tulevikus kasu olla ettearvatavamatest ja jätkusuutlikkust toetavatest eelarvereeglitest, mida kindla regulaarsusega üle vaadatakse.

ETTEVÕTETE RAHASTAMINE ON KALLIM KUI ENAMIKUS TEISTES ELI RIIKIDES

Turu suurusest tulenev väike mastaabiefekt, kõrge turukontsentratsioon ja suhteliselt nõrk konkurents Eesti panganduses on tinginud olukorra, kus ettevõtete rahastamise hind on Eestis püsivalt kõrgem kui Euroopa Liidus keskmiselt. Viimastel aastatel on Eesti ettevõtete olukorda halvendanud see, et suur osa laenudest on ujuva intressiga ning rahapoliitika mõju seetõttu vahetum. Lisaks sellele on ettevõtjatel raskusi sobiva laenu tagatise leidmisel. Riiklike käenduste kaudu saab seda turutõrget mõnevõrra leevendada. Nende senisest laialdasem kasutamine aitaks kaasa Eesti ettevõtete rahastamise kättesaadavusele ja hinna soodsamaks muutmisele.

Eesti kapitaliturg on struktuursetel põhjustel väike ja pakub rahastamisallikana pangandusturule vähe konkurentsi. Kohaliku kapitalituru arengus on oluline roll institutsionaalsetel investoritel, sh pensionifondidel. Kogumispensioni kasutamise paindlikumaks muutmine kahandas pensionivara mahtu ning vähendas investeringute ajahorisonti. Riigipoolsed likviidsusgarantiid võiksid näiteks parandada pensionifondide nõrgenenud stiimuleid pikaajaliste investeringute tegemiseks Eesti ettevõtetesse.

ROHEPÖÖRDE LÄBIVIIMISEGA VÕIB KAASNEDA TÄIENDAV KULUDE KASV

Kliimaeesmärkide täitmisele suunatud majanduspoliitiliste meetmetega kaasnevad Eesti majandusele nii tulud kui ka kulud, mis aja jooksul võivad muutuda. Seetõttu on tähtis enne iga olulisemat kliimapolitiika meedet puudutavat otsust hinnata nendega seotud tulusid ja kulusid, kuna see võimaldab järgnevaid samme paremini kindlaks määrata ning ka ajaliselt järjestada.

Analüüsid näitavad, et taastuenergia keskmine omahind hakkab tõusma, kui toodetud taastuenergia maht päikesest ja tuulest ületab meie piirkonnas (Baltimaades) osakaaluna 60–80% tarbimise mahust. Nimelt võib taastuenergia suurema osakaalu korral teatud ajal tootmine ületada tarbimist, suurendades vajadust tootmist piirata. Kui iga riik optimeerib üksnes enda süsteemi, võib see tarbija jaoks kaasa tuua kõrgema hinna. Kulude optimeerimiseks on seetõttu vajalik koordineerida naaberriikidega taastuenergia tootmismahude arendamist. Elektrihinna hoidmiseks soodsal tasemel on oluline jätkata välisühenduste rajamist, sealhulgas tuleks kaaluda elektrikaabli paigaldamist Eesti ja Rootsi vahele.

Koos kliimateema aktuaalsemaks muutumisega kasvab investorite huvi taastuenergia, rohemajanduse toormete ja ringmajanduses taaskasutatavate materjalide vastu. Eesti võiks paremini ära kasutada oma tärkavaid konkurentsieeliseid bioressursside ja ringmajanduse vallas. Lisaks on meil mitmeid tugevusi rohetehnoloogiatega seotud teadus- ja arendustegevuses, kus ärivõimaluseks on uute eksporditavate tehnoloogiate või toodete väljatöötamine. Sellele aitaks kaasa riigi pikaajalise visiooni olemasolu ja toetumine riigi prioriteetidele.